

حقوق بین الملل محیط زیست

دکتر حسین آل کجباف دکتر مجتبی انصاریان

امروزه کتاب‌خوانی و علم‌آموزی، نه تنها یک وظیفه ملی، که یک واجب دینی است.^۱

مقام معظم رهبری

در عصر حاضر یکی از شاخصه‌های ارزیابی رشد، توسعه و پیشرفت فرهنگی هر کشوری میزان تولید کتاب، مطالعه و کتاب‌خوانی مردم آن مرز و بوم است. ایران اسلامی نیز از دیرباز تاکنون با داشتن تمدنی چندهزارساله و مراکز متعدد علمی، فرهنگی، کتابخانه‌های معتبر، علما و دانشمندان بزرگ با آثار ارزشمند تاریخی، سرآمد دولت‌ها و ملت‌های دیگر بوده و در عرصه فرهنگ و تمدن جهانی به‌سان خورشیدی تابناک همچنان می‌درخشد و با فرزندان نیک‌نهاد خویش هنرنمایی می‌کند. چه کسی است که در دنیا با دانشمندان فرزانه و نام‌آور ایرانی همچون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، فارابی، خوارزمی و ... همچنین شاعران برجسته‌ای نظیر فردوسی، سعدی، مولوی، حافظ و ... آشنا نباشد و در مقابل عظمت آنها سر تعظیم فرود نیاورد. تمامی این افتخارات ارزشمند، برگرفته از میزان عشق و علاقه فراوان ملت ما به فراگیری علم و دانش از طریق خواندن و مطالعه منابع و کتاب‌های گوناگون است. به شکرانه الهی، تاریخ و گذشته ما، همیشه درخشان و پر بار است. ولی اکنون در این زمینه در چه جایگاهی قرار داریم؟ آمار و ارقام ارائه‌شده از سوی مجامع و سازمان‌های فرهنگی در مورد سرانه مطالعه هر ایرانی، برایمان چندان امیدوارکننده نمی‌باشد.

کتاب، دروازه‌ای به سوی گستره دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. همه دستاوردهای بشر در سراسر عمر جهان، تا آنجا که قابل کتابت بوده است، در میان دست‌نوشته‌هایی است که انسان‌ها پدید آورده و می‌آورند. در این مجموعه بی‌نظیر، تعالیم الهی، درس‌های پیامبران به بشر، و همچنین علوم مختلفی است که سعادت بشر بدون آگاهی از آنها امکان‌پذیر نیست. کسی که با دنیای زیبا و زندگی‌بخش کتاب ارتباط ندارد بی‌شک از مهم‌ترین دستاورد انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. با این دیدگاه، به‌روشنی می‌توان ارزش و مفهوم رمزی عمیق در این حقیقت تاریخی را دریافت که اولین خطاب خداوند متعال به پیامبر گرامی اسلام (ص) این است که «بخوان!» و در اولین

۱. پیام مقام معظم رهبری به مناسبت آغاز هفته کتاب ۷۲/۱۰/۴

سوره‌ای که بر آن فرستاده عظیم‌الشان خداوند، فرود آمده، نام «قلم» به تجلیل یاد شده‌است: «إِقْرَأْ وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه انسانی، همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشری، از طریق کتاب جاودانه مانده‌اند.

دانشگاه پیام‌نور با گستره جغرافیایی ایران‌شمول خود با هدف آموزش برای همه، همه‌جا و همه‌وقت، به‌عنوان دانشگاهی کتاب‌محور در نظام آموزش عالی کشورمان، افتخار دارد جایگاه اندیشه‌سازی و خردورزی بخش عظیمی از جوانان جویای علم این مرز و بوم باشد. تلاش فراوانی در ایام طولانی فعالیت این دانشگاه انجام پذیرفته تا با بهره‌گیری از تجربه‌های گرانقدر استادان و صاحب‌نظران برجسته کشورمان، کتاب‌ها و منابع آموزشی درسی شاخص و خودآموز تولید شود. در آینده هم، این مهم با هدف ارتقای سطح علمی، روزآمدی و توجه بیشتر به نیازهای مخاطبان دانشگاه پیام‌نور با جدیت ادامه خواهد داشت. به‌طور قطع استفاده از نظرات استادان، صاحب‌نظران و دانشجویان محترم، ما را در انجام این وظیفه مهم و خطیر یاری‌رسان خواهد بود. پیشاپیش از تمامی عزیزانی که با نقد، تصحیح و پیشنهادهای خود ما را در انجام این وظیفه خطیر یاری می‌رسانند، سپاسگزاری می‌نماییم. لازم است از تمامی اندیشمندانی که تاکنون دانشگاه پیام‌نور را منزلگاه اندیشه‌سازی خود دانسته و ما را در تولید کتاب و محتوای آموزشی درسی یاری نموده‌اند، صمیمانه قدردانی گردد. موفقیت و بهروزی تمامی دانشجویان و دانش‌پژوهان عزیز آرزوی همیشگی ما است.

دانشگاه پیام‌نور

فهرست مطالب

نه	پیشگفتار
سیزده	مقدمه
۱	فصل اول: مبانی نظری حقوق بین الملل محیط زیست
۱	هدف کلی
۱	هدف های یادگیری
۱	۱-۱ حقوق بشر
۴	۱-۱-۱ نسل اول حقوق بشر
۵	۱-۱-۲ نسل دوم حقوق بشر
۶	۱-۱-۳ نسل سوم حقوق بشر
۱۱	۲-۱ محیط زیست به مثابه موجودی زنده و ارزشمند
۱۳	۳-۱ نظریه گایا
۱۶	۴-۱ نظریه بوم فمینیسم
۲۱	خلاصه فصل اول
۲۱	خودآزمایی چهارگزینه ای فصل اول
۲۳	فصل دوم: اصول و مفاهیم، منابع، کارایی و کارآمدی حقوق بین الملل محیط زیست
۲۳	هدف کلی
۲۳	هدف های یادگیری
۲۳	۱-۲ اصول حقوق بین الملل محیط زیست
۲۵	۱-۲-۱ اصل حاکمیت و عدم آسیب به قلمرو سایر کشورها
۲۶	۱-۲-۲ اصل همکاری و کمک در شرایط اضطراری
۲۹	۱-۲-۳ اصل حفاظت از محیط زیست
۳۲	۱-۲-۴ اصل اطلاع رسانی
۳۲	۱-۲-۵ اصل جلوگیری (پیشگیری)

۳۳	۲-۱-۶ اصل احتیاط
۳۷	۲-۱-۷ اصل پرداخت توسط آلوده‌ساز
۳۹	۲-۱-۸ اصل مشارکت عمومی
۴۰	۲-۱-۹ اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت
۴۳	۲-۲ مفاهیم
۴۳	۲-۲-۱ مفهوم میراث مشترک بشریت
۴۵	۲-۲-۲ مفهوم حقوق نسل‌های آینده
۴۹	۲-۲-۳ مفهوم توسعه پایدار
۵۱	۲-۲-۴ مفهوم منافع عمومی بشر
۵۲	۲-۳ منابع حقوق بین‌الملل محیط زیست
۵۳	۲-۴ کارآمدی و کارایی حقوق بین‌الملل محیط زیست و نقد آن
۵۸	خلاصه فصل دوم
۵۸	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دوم
۶۱	فصل سوم: پیدایش و توسعه قواعد قراردادی بین‌المللی برای حفاظت از محیط زیست
۶۱	هدف کلی
۶۱	هدف‌های یادگیری
۶۱	۳-۱ زمینه‌ها و چرایی پیدایش و توسعه قواعد قراردادی بین‌المللی زیست‌محیطی
۶۳	۳-۲ تشریح و تحلیل بعضی از تحولات و قواعد قراردادی مهم و تأثیرگذار بین‌المللی
۶۶	۳-۲-۱ گردهمایی استکهلم (۱۹۷۲).
۶۷	۳-۲-۲ عهدنامه حمایت و حفاظت از میراث فرهنگی و طبیعی جهان (۱۹۷۲).
۶۸	۳-۲-۳ منشور جهانی طبیعت (۱۹۸۲).
۶۹	۳-۲-۴ عهدنامه ارزیابی زیست‌محیطی فرامرزی (عهدنامه اسپو ۱۹۹۱).
۷۰	۳-۲-۵ گردهمایی محیط زیست و توسعه سازمان ملل (اجلاس عالی زمین، گردهمایی ریو ۱۹۹۲).
۷۰	۳-۲-۶ عهدنامه سازمان ملل درباره تغییرات آب و هوایی (۱۹۹۲).
۷۱	۳-۲-۷ عهدنامه تنوع زیستی (۱۹۹۲).
۷۳	۳-۲-۸ عهدنامه دسترسی به اطلاعات، مشارکت عمومی در تصمیم‌سازی و تحقق عدالت در موضوعات زیست‌محیطی، (عهدنامه آرهاس ۱۹۹۸).
۷۳	۳-۲-۹ گردهمایی سازمان ملل متحد در خصوص توسعه پایدار (ریو ۲۰۱۲، ۲۰۲۰).
۷۴	۳-۲-۱۰ گردهمایی تغییرات آب و هوایی سازمان ملل متحد (۲۰۱۵).
۷۵	۳-۲-۱۱ گردهمایی تغییرات آب و هوایی سازمان ملل متحد (۲۰۱۸).
۷۶	خلاصه فصل سوم
۷۶	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل سوم
۷۹	فصل چهارم: محیط زیست و تعهد به حفاظت آن
۷۹	هدف کلی
۷۹	هدف‌های یادگیری

- ۷۹ ۱-۴ تعهد عام به حفاظت از محیط زیست
- ۸۳ ۲-۴ مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها به حفاظت از محیط زیست
- ۸۷ ۳-۴ مسئولیت ناشی از اعمال منع نشده در محیط زیست
- ۸۹ ۴-۴ لزوم جبران کامل خسارت به محیط زیست
- ۹۱ خلاصه فصل چهارم
- ۹۱ خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل چهارم

- ۹۳ فصل پنجم: تشریح و تحلیل بعضی از آرا و احکام حقوق بین‌الملل محیط زیست
- ۹۳ هدف کلی
- ۹۳ هدف‌های یادگیری
- ۹۳ ۱-۵ نقش آرا و رویه قضایی بین‌المللی در حفاظت از محیط زیست
- ۹۵ ۲-۵ آرا و احکام مهم و تاثیرگذار از داوری و دادگستری
- ۹۸ ۱-۲-۵ قضیه داوری تریل اسملتر (آمریکا بر کانادا ۱۹۴۱).
- ۱۰۰ ۲-۲-۵ آسیاب‌ها بر رودخانه اروگوئه (آرژانتین بر اروگوئه ۲۰۱۰).
- ۱۰۱ ۳-۲-۵ قضیه معروف به تخلیه نفت جنگل (۲۰۱۱).
- ۱۰۱ ۴-۲-۵ سمپاشی هوایی (اکوادور بر کلمبیا ۲۰۱۳).
- ۱۰۲ ۵-۲-۵ صید نهنگ (استرالیا بر ژاپن ۲۰۱۴).
- ۱۰۴ ۶-۲-۵ ساخت جاده ساحلی (نیکاراگوئه بر کاستاریکا ۲۰۱۵).
- ۱۰۵ خلاصه فصل پنجم
- ۱۰۵ خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل پنجم

- ۱۰۷ فصل ششم: چالش‌های جهانی محیط زیست و فرصت‌های اندک
- ۱۰۷ هدف کلی
- ۱۰۷ هدف‌های یادگیری
- ۱۰۷ ۱-۶ چالش‌ها
- ۱۰۸ ۱-۱-۶ گرم‌شدن کره زمین
- ۱۰۹ ۲-۱-۶ تغییرات آب و هوایی
- ۱۱۳ ۳-۱-۶ آلودگی‌ها
- ۱۲۴ ۴-۱-۶ رشد مصرف‌گرایی
- ۱۳۱ ۵-۱-۶ جنگل‌زدایی
- ۱۳۳ ۶-۱-۶ مخاصمات مسلحانه و تخریب محیط زیست
- ۱۳۵ ۷-۱-۶ کمبود آب شیرین
- ۱۳۶ ۸-۱-۶ گردشگری
- ۱۳۹ ۹-۱-۶ اجرای طرح‌های مخرب محیط زیست
- ۱۴۶ ۱۰-۱-۶ از بین رفتن گونه‌های گیاهی و جانوری
- ۱۴۸ ۱۱-۱-۶ تولید بر اساس فرایند غیرطبیعی و تخریب‌گر
- ۱۵۴ ۲-۶ فرصت‌هایی اندک در برابر چالش‌های بزرگ

۱۵۴	۶-۲-۱ افزایش آگاهی عمومی به خطرهای بحران‌های مختلف
۱۵۶	۶-۲-۲ استفاده از فناوری‌های نوین در حفاظت از محیط زیست
۱۶۳	۶-۳ لزوم تغییر رویکرد
۱۶۳	خلاصه فصل ششم
۱۶۴	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل ششم
۱۷۱	پاسخنامه
۱۷۳	منابع

تقديم به

اندیشمندان زیست محیطی، سیاستمداران سبز، کلیه فعالان و
کنشگران محیط زیست.

پیشگفتار

این تصور که فقط یک محدوده خاصی از جهان از مشکلات زیست محیطی برخوردار است و آن نیز با دیگر نقاط ارتباطی پیدا نمی کند ناشی از بینش مرزپذیری چالش های زیست محیطی از ذهن ها در حال زدوده شدن است. همچنین این امر که موضوعات و مسائل محیط زیست، منطقه ای و در یک محدوده مشخص اثرگذار است نیز با وجود بحران های مختلف جهانی برطرف شده است. نمونه آن همه گیری ویروس کرونا¹ ناشی از بی توجهی به تنوع زیستی و نقض حقوق حیوانات با ایجاد بازار فروش حیوانات وحشی و کشتن و در قفس نگه داشتن آن ها در چین است که در سراسر جهان موجب مرگ، بیماری، ناراحتی و بیکاری های فراوان گردید.

درک مرزناپذیری موضوعات مثبت و منفی محیط زیست، مثبت ترین اتفاق آن است که با یاری شبکه های اجتماعی و رسانه ها که بیانگر و انتقال دهنده نظرها، دیدگاه ها و رویکردهای اندیشمندان هستند میسر شده است.

همچنین رویکردی که بر اساس آن، محیط زیست تنها برای افراد روشنفکر، آینده نگر و آرمان گرا یک دغدغه و ضرورت است و زینت بخش جلسه ها و نشست های فرهنگی نیز به سر آمده است. این مساله که خود یک فرایند و ارتباط بین

1. Coronavirus Pandemic.

ذهنی است را باید یک پیروزی برای زیست بشر در آینده دانست. چرا که انسان‌ها سرنوشت خود را موضوعی جدا از مشکلات و بحران‌های زیست‌محیطی نمی‌پندارند و نتیجه هر اقدام بر ضد محیط زیست را زودتر از تصور، بر خود خواهند دید.

دلیل آنکه به تدریج جوامع به این امر واقف می‌شوند که چالش‌های زیست‌محیطی بر همه مناطق و کلیه انسان‌ها و زیست بوم‌ها تسری پیدا می‌کند را باید ظهور نشانه‌های آلودگی و بحران‌های زیست‌محیطی دانست حتی در تمامی نواحی و قسمت‌هایی که بشر در آن‌جا زندگی نمی‌کند. وجود ذرات پلاستیک در برف در قطب جنوب از نمونه‌های آن است؛ جایی که انسان وجود ندارد تا با مصرف بی‌رویه نفت، برق، گاز و انواع انرژی، آلودگی‌های آب، هوا و خاک را ایجاد کند. کاهش اکسیژن و تولید دی‌اکسید کربن با توجه به مرزناپذیری مشکلات زیست‌محیطی آن‌چنان‌که شاهد حرکت گازهای گلخانه‌ای و پلاستیک در سطح جهان هستیم ما انسان‌ها را با آلودگی‌ها و بحران‌های زیست‌محیطی در سراسر جهان مواجه کرده است.

در انتهای این قسمت از کلیه بزرگوارانی که در چاپ این کتاب زحمت کشیدند، به‌ویژه از کارشناس باسابقه و باتجربه گروه حقوق جناب آقای حسین رخشانی مقدم، علاقه‌مند به محیط زیست تشکر می‌شود.

به نام آنکه جان را زندگی داد طبیعت را به جان پایدگی داد
امیرحسین دهلوی

مقدمه

حقوق بین الملل محیط زیست نیز به مانند هر قانون زیست محیطی فقط امکان وضع مقرراتی جهت کنترل خسارت آلودگی حاصل از ما انسان ها و تلاش برای کاستن از آسیب ها را دارد. حقوق زیست محیطی قادر به مهار کردن بلایای طبیعی مثل طغیان آتشفشان یا زلزله و خسارت زیست محیطی ناشی از آن ها نیست. حقوق بین الملل محیط زیست خواستار کنترل و به حداقل رساندن نتایج خسارت تاثیرگذاری بشر بر محیط زیست مثل استفاده از مواد خسارت زایی که کیفیت هوا را از بین می برند یا در فرایند فعالیت زیست بوم ها مداخله می کنند است.

مرزناپذیری اثر اقدامات بر محیط زیست، منجر به آگاهی نسبت به مشکلات زیست محیطی در سراسر جهان شده است که در نتیجه باید از این فرصت استفاده کنیم و با تلاش بیشتر برای پاسداشت زمین که درحقیقت نجات خود است اقدامات سازنده و مثبت به عمل آوریم.

به همین دلیل به تدریج شاهد فرایندی هستیم که توجه به محیط زیست و رعایت الزامات در خصوص آن به سمت همه گیر شدن حرکت می کند.

عوامل و متغیرهای متفاوتی در رویکرد و رفتار محترمانه با محیط زیست وجود دارد. عده ای به خاطر ارزش ذاتی محیط زیست، افرادی به دلیل احترام به خود و دیگران و نسل آینده، گروهی ناشی از بینش های فکری و شخصی خود یا به تصور

تبعیت از دستورات الهی و اشخاصی، نفع خود را در حفاظت از محیط زیست می‌دانند و به آن پایبند می‌باشند.

در این حوزه افرادی با رویکرد مذهبی؛ آسمان، ماه، خورشید یا زمین را مانند تعدادی از شهروندان کشور «پرو»^۱ مورد پرستش قرار می‌دهند. آنان زندگی و هستی خود را مدیون طبیعت می‌دانند. نیایش به آن درگاه در مقام خالق؛ باید نتیجه‌ای جز احترام و پاسداشت زمین و محیط زیست نداشته باشد. در این صورت این امر نیکو و زیبا است چرا که پیامد آن، زندگی برای خود و دیگران به‌جای خود آزاری، دگر آزاری و طبیعت‌آزاری است.

ضرورتی ندارد که بر قصد و نیت رویکردها و نگرش‌های مختلف حافظان محیط زیست ارزش‌گذاری کنیم. خوب است اشاره نماییم به لزوم وحدت و پایداری همه کنشگران محیط زیست در برابر کسانی که نسبت به حفاظت از محیط زیست سهل‌انگاری، بی‌مبالاتی و با آن دشمنی می‌کنند. موضوعی که با دانستن کشته شدن ۲۱۲ کنشگر^۲ محیط زیست در جهان در سال ۲۰۱۹ م. بیش از سال‌های قبل، برای پاسداشت از طبیعت، آب پاکیزه و حقوق بومی^۳ بر اهمیتش افزوده می‌شود.

جهت سپاس و تشویق دیگران به کلیه کسانی که در عرصه‌های مختلف همچون ۱. سیاستمداران طبیعت دوست و سبز در حوزه دیپلماسی محیط زیست، ۲. اندیشمندان و نظریه‌پردازان زیست‌محیطی و حقوق بین‌الملل محیط زیست مانند دینا شلتون^۴، تیموکویوروا^۵، (مرحوم) الکساندر کیس^۶، نیکولاس ا. رابینسون^۷، لال کوروکولاسورییا^۸، سومودو آتاپاتو^۹، دنیل فاربر^{۱۰}، مالگوسیا فیتزماوریس^{۱۱}، عباس پورهاشمی، فرهاد دبیری،

1. Peru.

2. Land and Environmental Defenders.

3. <https://www.globalwitness.org/en/press-releases/global-witness-records-the-highest-number-of-land-and-environmental-activists-murdered-in-one-year-with-the-link-to-accelerating-climate-change-of-increasing-concern/2020-02-09>.

4. Dinah Shelton.

5. Timo Koivurova.

6. Alexandre Kiss.

7. Nicholas A. Robinson.

8. Lal Kurukulasuriya.

9. Sumuda Atapattu.

10. Daniel Farber.

11. Malgosia A. Fitzmaurice.

محمدحسین رضانی قوام‌آبادی، سبحان طیبی، محسن عبداللہی، علی مشہدی، فضل‌اللہ موسوی^۳. فعالان زیست‌محیطی شامل کلیہ افرادی کہ از تحصیلات مربوط بہ محیط زیست برخوردارند و یا آنانی کہ ممکن است در حوزہ محیط زیست تخصص ندارند و در بخش‌های مختلف مانند صنعت، ہنر، سینما^۱، فرہنگ، ورزش و آموزش فعالیت می‌نمایند اما علاقہ‌مند بہ حفظ آن و ترویج فرہنگ محیط زیست ہستند مانند اسکندر فیروز^۲، ہنریک مجنونیان، مہلقا ملاح، تقی ابتکار، محمدتقی فرور اشارہ نماییم.

۱. یک فیلم تشویق‌گر حفاظت از محیط زیست با توجہ بہ جامعیت و فراگیری بیشتر آن نسبت بہ سایر رسانه‌ها شاید از دہہ‌ها کتاب و سخنرانی مفیدتر و اثرگذارتر باشد و عدہ زیادی را بہ زشتی تخریب محیط زیست و آلودگی آن ہمگام کند. بہ‌مانند فیلم Dark Waters در سال ۲۰۱۹ بر اساس روایت واقعی یک روزنامہ آمریکایی، درخصوص یک وکیل مدافع تلاشگر علیہ شرکت تولیدکنندہ محصولات شیمیایی کہ باعث آلودگی آب و مسمومیت بسیاری گردید.

۲. ایشان کہ پدر علم محیط زیست ایران و نخستین مسئول سازمان حفاظت محیط زیست ایران بودند در ۱۴ اسفند ۱۳۹۸ فوت شدند.

فصل اول

مبانی نظری حقوق بین الملل محیط زیست

هدف کلی

برای درک بهتر و ریشه‌ای هر مبحثی باید به مبانی نظری، فکری و فلسفی آن رجوع نمود. از آنجایی که پایه شناخت و یادگیری حقوق بین الملل محیط زیست، آشنایی با چهارچوب نظری آن است. به همین جهت در این فصل به مبانی مورد نظر پرداخته می‌شود.^۱

هدف‌های یادگیری

- از دانشجویان گرامی انتظار می‌رود پس از مطالعه این فصل:
۱. به طور کلی با مبانی حقوق بین الملل محیط زیست آشنا شوند.
 ۲. با حقوق بشر و ارزش ذاتی خود محیط زیست که در محیط‌گرایی، نظریه گایا^۲ و بوم‌فمینیسم‌ها متجلی شده آشنا شوند.

۱-۱ حقوق بشر

مبنای حقوق بین الملل محیط زیست، در وهله نخست حقوق بشر است که انسان را جدای از نژاد، رنگ، مذهب و جنسیت می‌بیند. حقوق بین الملل محیط زیست در پرتوی برخورداری انسان از حقوق و آزادی‌ها خواستار توسعه پایدار و حفاظت از محیط زیست

۱. برای مطالعه بیشتر در ارتباط با تاریخچه محیط زیست، تعریف و تبیین مفهومی‌های زیست‌محیطی ر.ک انصاریان، مجتبی (۱۳۹۸) *حقوق محیط زیست*، تهران: نشر دانشگاه پیام نور.

2. Gaia theory.

سالم نه فقط در بعدی ملی بلکه درگستره جهانی است. در حقیقت از این جهت حقوق بشر به عنوان مبانی نظری حقوق بین‌الملل محیط زیست مطرح می‌شود، زیرا که حیات شرافتمندانه انسان‌ها در هر جایی از کره زمین در گرو برخورداری از محیط زیستی سالم است. در صورت تخریب محیط زیست، امکان تحقق آزادی‌ها و حقوق اقتصادی انسان‌ها همچون حق بر کار وجود ندارد. تاکید بر حقوق بشر به منزله عدم ارزش ذاتی محیط زیست نیست. نباید تصور کرد که وجود محیط زیست تنها برای برخورداری و بهره‌برداری انسان با هر وضعیت و حالتی است. به همین جهت به صورت مختصر با حقوق بشر آشنایی پیدا خواهیم کرد.

حقوق بشر تضمینات بنیادین اخلاقی است که انسان‌ها به این دلیل که انسان هستند در هر مکانی و با هر فرهنگی جدای از مذهب، نژاد، رنگ، جنسیت، عقاید، افکار سیاسی و پایگاه اجتماعی، از آن برخوردارند. با توجه به این تعریف، حقوق بشر دارای جامعیت (جهان‌شمول)^۱ است، به گونه‌ای که همه انسان‌ها باید از آن بهره‌مند شوند. «حقوق بشر، حقوق برابری است چرا که با توجه به اینکه انسان‌ها در انسان بودن با یکدیگر برابرند بنابراین هر فردی از حقوق برابر با دیگر انسان‌ها بهره‌مند است. به همین جهت حقوق بشر، حقوقی جهان‌شمول، ذاتی و غیرقابل سلب است»^۲. در مقابل جهان‌شمولی حقوق بشر^۳، نسبیت‌گرایی فرهنگی^۴ مطرح می‌شود تا اقدام براساس آیین‌ها و رسم‌های محلی را مشروع نشان دهد. البته که نباید سنت‌ها و رسم‌ها با اصول عام و حقوق بنیادین بشری در تعارض باشد. «خطر این دیدگاه (نسبیت‌گرایی) آن است که دولت‌های نقض‌کننده حقوق بشر^۵ ممکن است اقدام‌های خود را به ادعای تفاوت‌های فرهنگی توجیه نمایند^۶. خطرهای دیگری که حقوق بشر را علاوه بر نسبیت‌گرایی و بنیادگرایی تهدید می‌کند تبدیل شدن حقوق بشر به ایدئولوژی است، به این معنی که هرکسی به اصول و ارزش‌های آن بی‌اعتنا باشد و یا با آن مخالفت ورزد وجهه انسانی و حقوق وی فراموش شود. درحالی‌که حقوق بشر نباید ابزاری برای تفتیش عقاید و اذیت و آزار دیگران تبدیل شود.

1. Universal.

۲. حسینی، محمد (۱۳۹۷) حقوق بشر؛ مبانی و مسائل کنونی، تهران: دانشگاه علوم قضایی خدمات اداری، ص ۱۴.

3. Universal Human Rights.

4. Cultural Relativism.

۵. منظور حق‌های بشری که با عضویت در معاهدات حقوق بشری آنها را پذیرفته‌اند یا تبدیل به حقوق بین‌الملل عرفی شده و در نتیجه برای آن‌ها الزام‌آور گردیده است.

۶. شاو، ملکم (۱۳۹۵) حقوق بین‌الملل بشر، برگردان: مجتبی اصغریان، چاپ دوم، تهران: نشر خرسندی، صص ۱۸-۱۷.

تهدید دیگر متوجه حقوق بشر، بی‌توجهی به مردم بومی و حقوق تاریخی و فرهنگی و کوچاندن آنان است. «حقوق بشر بعضی اوقات با آواره و بی‌خانمان کردن بومیان از سرزمین سنتی و انکار حق دسترسی آنان به منابعی که برای حق حیات و زندگی مشترک با دیگران لازم دارند مورد تهدید قرار می‌گیرد»^۱.

«حقوق بشر را به‌طور کلی می‌توان آن دسته از حقوق تعریف کرد که ذاتی طبیعت ما است و بدون آن نمی‌توانیم به‌عنوان انسان زندگی کنیم»^۲. اهمیت حقوق بشر در جهان معاصر تا جایی است که سده «بیست و یکم را سده حقوق بشر و اطلاعات نامیده‌اند و یکی از مهم‌ترین هنجارهای امروز جامعه جهانی رعایت و احترام به حقوق بشر است»^۳. «انسان‌ها فارغ از اینکه در کجا زیست می‌کنند، به چه زبانی سخن می‌گویند، چه باورها و اعتقادهایی دارند و جدا از تفاوت‌هایی که به لحاظ عوامل زیستی و اجتماعی بر آن‌ها عارض شده است، از حیث انسان بودن هیچ تفاوتی با هم ندارند. همین وجه مشترک تمام آحاد جامعه بشری مبنای برخورداری آن‌ها از حقوق و آزادی‌هایی شده (است) که مقید به زمان و مکان نیست»^۴.

حقوق بشر به دنبال حفظ «کرامت انسانی»^۵ است. «هر یک از اشخاص انسانی به به تنهایی دارای احترام است»^۶. کرامت انسانی به دنبال حفظ شخصیت انسانی از تعرض، بی‌احترامی، بی‌اعتنایی و رعایت حقوق از جمله آزادی‌ها و حفظ حریم خصوصی اوست. کرامت انسانی نه به عنوان یک مفهوم قابل تغییر بلکه با ارزشی درونی و ذاتی و در پی بیان هر اندیشه و مکتبی از گذشته تاکنون و در زمان آینده، همچون نگاه «فرا انسان‌ها»^۷ در عصر «به‌نژادی»^۸ ماهیت خود را حفظ خواهد کرد.

1. Holden, Andrew (2016) "Environment and Tourism", Routledge, New York, p3.

۲. شایگان، فریده و همکاران (زمستان ۱۳۸۲) تقویت همکاری‌های بین‌المللی در زمینه حقوق بشر، تهران: نشر گرایش، ص ۱.

۳. راسخ، محمد (۱۳۸۱) حق و مصلحت، مجموعه مقالات، تهران: نشر طرح نو، ص ۷.

۴. لیا، لوین (۱۳۷۷) پرسش و پاسخ درباره حقوق بشر، برگردان: محمدجعفر پوینده، تهران: نشر قطره، ص ۲۹.

5. Human Dignity.

۶. نجفی اسفاد، مرتضی و فرید محسنی (۱۳۸۴) حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، چاپ سوم، تهران: نشر هدی، ص ۴۴۹.

۷. «هدف فرا انسان‌ها این است که فناوری را برای غلبه بر محدودیت‌های تحمیل شده توسط میراث ژنتیکی و زیستی انسان اعمال کند». کاظمی، عبدالحسن، همکاران (زمستان ۱۳۹۴) فرا انسان‌ها و آینده کرامت انسانی، حقوق و آزادی‌های اساسی بشری، فصلنامه اخلاق زیستی، سال ۵، شماره ۱۸، ص ۲۰.

8. Breeding.

«استفاده از وصف «ذاتی» برای کرامت انسانی به وضوح نشان‌دهنده «غیر قابل واگذاری و اسقاط» بودن این حق است»^۱. باید گفت از زمینه‌ها و بسترهای تحقق کرامت انسانی، وجود محیط زیست سالم و حفاظت از آن است.

در تلقی جهان‌شمول، حقوق بشر معاصر، نظامی هنجاری با داعیه فرامرزی و فرافرهنگی است. اگرچه نمی‌توان در جوهره عقیدتی و فرهنگی حقوق بشر تردید نمود، اما این حقوق خود را در تخاصم و تعارض با دیگر فرهنگ‌ها نمی‌بیند جز آن بخش‌هایی از فرهنگ که به صورت هنجاری در تعارض با حقوق بنیادین انسان‌اند.^۲ در مجموع، می‌توان گفت که حقوق بشر «استحقاق‌های ویژه‌ای برای کلیه اشخاص است؛ حقوقی که مبتنی بر طبیعت بشری بوده و غیرقابل سلب هستند. به بیان دیگر به منظور دارا شدن حقوق بشر چیزی بیش از انسان بودن لازم نیست»^۳.

۱-۱-۱ نسل اول حقوق بشر

حقوق مطرح به عنوان نسل^۴ اول حقوق بشر^۵ را باید ناشی از تفکر دانست. لازمه تحقق آن حقوق نیز فراهم کردن شرایط خردورزی، اجازه و ایجاد فرصت برای پرورش تفکر است. «حقوق بشر از عناصر اصلی وجود انسان، یعنی جسم و تفکر او حکایت دارد»^۶. حق حیات، حق بر آزادی (آزادی از و آزادی در)، حقوق مذهبی، حقوق قضایی از جمله حق آزادی‌هایی می‌باشند که در نسل اول مطرح شده است که تنها مداخله دولت را در راه

۱. شهبازی، حشمت الله، تقی زاده، ابراهیم، شهبازی نیا، مرتضی (تابستان ۱۳۹۶) حقوق بشر در حقوق خصوصی، پژوهش حقوق خصوصی، دوره ۵، شماره ۱۹، ص ۹۹.

۲. سیدفاطمی، سید محمد قاری (۱۳۹۳) حقوق بشر در جهان معاصر (دفتر دوم، جستارهایی تحلیلی از حق‌ها و آزادی‌ها)، جلد ۲، چاپ ۴، تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های شهر دانش، ص ۲۷.

۳. موسوی میرکلایی، طه (۱۳۹۷) جهان شمولی و نسبی‌گرایی حقوق بشر رهیافت اسلامی، تهران: نشر دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری، ص ۲۶.

۴. اصطلاح نسل، نخستین بار توسط "کارل واساک" (Karel Vasak)، در ارتباط با حقوق بشر به‌کار رفت. واساک در طرح پیشنهادی خود که سال ۱۹۷۷ میلادی که برای نخستین بار در مجله یونسکو به چاپ رسید؛ از عنوان نسل‌های حقوق بشر استفاده کرد و با تکیه بر روند تاریخی مباحث مرتبط با حقوق بشر، سه نسل حقوق بشر را متذکر شد. ذاکریان، مهدی (۱۳۸۳). مفاهیم کلیدی حقوق بشر بین‌المللی، تهران: نشر میزان، ص ۲۱۹.

۵. (First-Generation Human Rights) تجلی یافته در بیانیه (اعلامیه) جهانی حقوق بشر ۱۹۴۸ میلادی و میثاق حقوق مدنی و سیاسی ۱۹۶۶م.

۶. سیدفاطمی، محمد قاری، فلسفی، هدایت الله، (۱۳۸۸) پیش‌درآمد بر کتاب حقوق بشر در جهان معاصر (دفتر اول)، تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی، ص ۱۹.

برداشتن موانع اجرای آن می‌طلبد. «مقصود از حقوق بشر نسل اول، انواع آزادی‌هایی است که امروزه آن‌ها را در قالب حقوق مدنی و سیاسی مطرح می‌کنند»^۱. لازم به ذکر است این حقوق باعث نفی اقداماتی چون شکنجه، تفتیش عقاید، مداخله در حریم خصوصی انسان‌ها، خودداری از آزادی رفت و آمد می‌شود. «بدون برخورداری از حقوق نسل اول، فرد انسانی در معرض تخیلات، پندارها و هوس‌های حکامی قرار می‌گیرد که در مقام رویارویی با آنها است»^۲.

۱-۲-۱ نسل دوم حقوق بشر

نسل دوم حقوق بشر^۳ مربوط به جسم انسان است. این طبقه از حقوق به دنبال تامین هر نیازی است که انسان برای فعالیت جسمی روزمره خود به آن احتیاج دارد. این حقوق مانند حق بر هوای پاک، حق بر آب آشامیدنی سالم، حق بر غذای سالم و مقوی، حق مالکیت، حق برخورداری از سرپناه و مسکن مناسب و بهداشتی، حق بر سلامت، حق بر آموزش^۴، حق بر تشکیل خانواده است.

زمانی که به حقوق بشر نسل دوم یا حقوق مثبت اشاره می‌شود، حقوق اقتصادی و اجتماعی به ذهن متبادر می‌شود که افراد یا گروه‌ها را در برخورداری از کالاها و خدمات اجتماعی سزاوار تلقی می‌کند. برقراری این حقوق، موجب تحقق امنیت اقتصادی و غذایی می‌شود. «جوهره اصلی حق‌های اجتماعی حق بهره‌مندی از استاندارد مناسب زندگی است. بهره‌مندی از حق‌های اجتماعی نیز نیازمند بهره‌مندی از برخی حق‌های اقتصادی است»^۵.

۱. مقتدایی، عباس (پاییز ۱۳۹۰) بررسی مقایسه‌ای نسل اول حقوق بشر جامعه مدنی غرب با مبانی اسلامی،

مجله علمی و پژوهشی جامعه شناسی کاربردی، دوره ۲۲، شماره ۳، ص ۱۳۴.

۲. تاموشتات، کریستان، (۱۳۸۶) حقوق بشر، برگردان و نگارش: حسین شریفی طرازکوهی، تهران: نشر میزان، ص ۱۰۴.

۳. (Second-Generation Human rights) تجلی یافته در بیانیه جهانی حقوق بشر ۱۹۴۸ میلادی و میثاق حقوق اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی ۱۹۶۶م.

4. The Right to Education.

۵. همتی، مجتبی (بهار ۱۳۸۶) حق‌های اقتصادی و اجتماعی و نسبت آن با حقوق شهروندی در پرتو نظریه عدالت رولز، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۷۱، شماره ۵۸، ص ۶۹.

برخلاف حق‌های نسل اول که به‌طور عموم بر عدم مداخله دولت و نبود مانع تاکید دارند، حق‌های نسل دوم علاوه بر نبود مانع، ایجاد امکانات و لوازم را از دولت انتظار دارد. ایده مبنایی چنین تفکیکی این است که در بیشتر موارد حق‌های (طبقه) نسل اول با خودداری از انجام عملی و حق‌های دسته دوم با انجام اقداماتی محقق می‌شوند، اما مهم‌ترین وجه اشتراک این دو نسل، تاکید هر دوی آن‌ها بر فرد انسانی یا به عبارت دیگر، صاحب حق بودن فرد است.

۱-۳ نسل سوم حقوق بشر

در نسل اول به آزادی‌های فردی و در نسل دوم به حقوق اقتصادی و اجتماعی فرد توجه می‌شود. به همین جهت طبقه دیگری از حقوق بروز و ظهور پیدا کرد که فراتر از نگاه شخصی و فردی به جایگاه جمع و خواسته‌ها و حقوق اجتماع پردازد. «از نسل سوم حقوق بشر^۱ به حق گروهی، جمعی یا مردم یاد می‌شود»^۲.

باید اشاره کرد که بعضی از حقوق در نسل اول مانند حق برتشکیل صنف‌ها، جمعیت‌ها و انجمن‌ها نیز رویکرد اجتماعی دارد اما توجه آن به فرد است که حق دارد در اجتماع مشارکت فعالانه موثر داشته باشد. اما نگاه حقوق نسل سوم به خواست اجتماع است که البته خواسته‌ها و گرایش جامعه است که باید عامل شکل‌گیری حقوق باشد. از طرفی نیز می‌توان گفت که نسل سوم حقوق بشر نگاهی جهان‌وطنی^۳ نیز دارد. چراکه فرد انسانی نباید تنها در پی تحقق حقوق خود و توسعه پایدار کشورش باشد، بلکه باید منافع و حقوق خود را نیز با رویکردی جهانی و عام مورد توجه قرار دهد. این نقطه‌ای است که حقوق بشر با حقوق بین‌الملل محیط زیست از منظر مبانی و نظری به هم تلاقی پیدا می‌کنند.

در این خصوص باید اشاره کرد که امروزه نمی‌توان تصور کرد که فردی نوگرا در پی تحقق حقوق و آزادی‌های خود و دیگر شهروندان کشورش باشد، اما نسبت به نقض حقوق بشر یا تخریب محیط زیست در ناحیه‌ای از جهان بی‌تفاوت باشد. به

1. Third-Generation Human Rights.

۲. راسخ، محمد (بهار و تابستان ۱۳۹۲) رویکرد نظری به مفهوم حق نسل سوم، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، سال ۱۵، شماره ۳۹، ص ۱۶۹.

3. Cosmopolitanism.

همین نظر نسل سوم حقوق بشر علاوه بر رهیافتی جمع‌گرایانه نسبت به جامعه ملی، رویکردی جهانی و بین‌المللی دارد. «به‌کارگیری مفهوم حق نسل سوم (حق جمعی یا گروهی) بیشتر برخاسته از واقعیت‌های سیاسی و اجتماعی جامعه جهانی است»^۱. به همین دلیل ضرورت توجه به نیازهایی که جنبه جهانی دارد و معطوف به همگان می‌شود، حس گردید و با «روند رو به گسترش انسانی شدن»^۲، بین‌المللی شدن^۳، اجتماعی شدن^۴ حقوق بین‌الملل، نسل سوم حقوق بشر مطرح شد^۵.

بدین ترتیب اموری مانند صلح‌خواهی در سطحی جهانی و برای همه، توسعه‌خواهی برای تمام انسان‌ها و جوامع و محیط‌زیستی سالم و پاک^۶ که از محورهای اصلی توسعه پایدار^۷ است، به مثابه حقوق مورد مطالبه انسان‌ها مدنظر قرار گرفت و تحت عنوان حقوق همبستگی^۸ (نسل سوم حقوق بشر) شناخته شد.

حق توسعه، حق صلح^۹، حق برخورداری از محیط زیست سالم، حق مردم در تعیین سرنوشت خویش، حق میراث مشترک بشریت، حق کمک‌های بشردوستانه و حق ارتباطات از حقوق مهم در نسل سوم حقوق بشر است.

لازم به ذکر است که از نسل چهارم حقوق بشر با محوریت حق انسان‌ها به ارتباطات و دسترسی به فناوری به‌خصوص فناوری اطلاعات یاد می‌شود. اگر نسل چهارم را تنها حق بر ارتباطات بدانیم به نظر می‌رسد می‌توان این حقوق را از آن جایی که مربوط به فکر و اندیشه بشر است و از طرفی دسترسی بیشتر و راحت‌تر به ابزارها و امکانات را فراهم می‌کند، در حوزه نسل اول و دوم بشر قلمداد نمود.

در نسل نخست حقوق بشر، آن چیزی که مورد هدف است، تحقق حقوق فردی انسان‌ها است که در طول تاریخ از سوی دولت‌ها مورد تعدی و از سمت دیگران مانند حق بر حیات و حق آزادی‌ها مورد بی‌مهری قرار گرفته بود. در نسل دوم، حقوق فردی و

۱. راسخ، محمد، عامری، فایزه (بهار و تابستان ۱۳۹۲) رویکرد نظری به مفهوم حق نسل سوم، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، سال ۱۵، شماره ۳۹.

2. Humanization.

3. Internationalization.

4. Socialization.

۵. همان.

6. Clean Environment.

6 Sustainable Development.

7 Solidarity Rights.

۹. حق صلح، حق توسعه، حق آموزش، به صورت حق بر صلح، حق بر توسعه، حق بر آموزش نیز بیان می‌گردد.